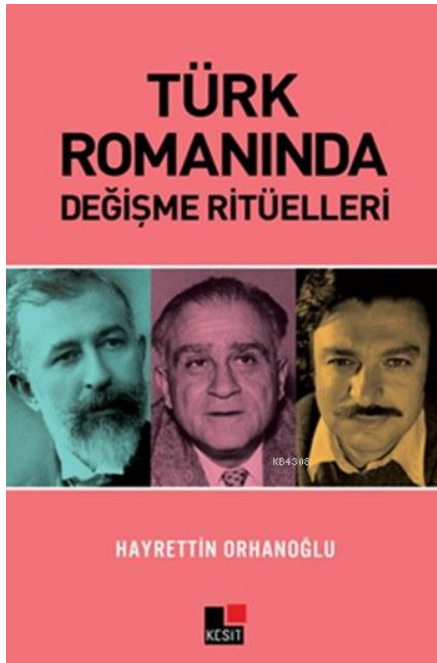

Hayrettin ORHANOĞLU, *Türk Romanında Değişme Ritüelleri*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2014, 336 s.

Hilal TÜLEGEN*

Trabzon Avrasya Üniversitesi öğretim üyesi Hayrettin Orhanoglu'nun 2014 yılında yayınladığı *Türk Romanında Değişme Ritüelleri* adlı incelemesinden başka şiir, öykü, deneme ve makale türünde eserleri vardır. Yazarın yayınlanmış eserleri; *Hâfız ile Kâtip*, *Düş Gören Defter*, *Karanlığın Sessizliğinde Kemeraltı*, *Gençler için Mevlânâ*, *Şehir Mektupları*, *Adımı Aşk Verdi* ve *Yolculuk Risalesi*'dir.

Rönesans'tan itibaren geleneksel insanın dünyayı algılayışı ile modern insanın dünyayı algılayışı arasında ciddi farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Yapılan araştırmalar da bu değişmelerin bütün kültürlerde rastlanan evrensel bir durum olduğunu göstermektedir. Bu noktada öncelikle cevaplandırılması gereken, 'değişim nedir?' yahut kimi zaman

değişimle karıştırılan hatta iç içe oldukları düşünülen 'dönüşüm nedir?' sorularıdır. Bu iki kavram arasındaki en belirgin fark; değişimin fiile, dönüşümün ise faile ait olmasıdır. Değişim, biçime yönelik bir durumdur. Dönüşüm ise durumun zaman ve mekân aracılığıyla değişmesidir. "Bir diğer deyişle değişme, zaman ve mekâna göre farklılaşma iken dönüşme, zamanın ve mekânın araçsallaştırılarak oluşun yeniden tanımlanmasıdır." (Orhanoglu 2014: 29). Bu kavramlar Kafka'nın *Dönüşüm* adlı eseri üzerinden de açıklanabilir. Kitapta Gregor Samsa bir sabah uyanır ve kendisini dev bir böceğe dönüşmüş bulur. Bu dönüşüm kitabın başında olup bitmiştir. Ama değişme bunun arkasından yavaş yavaş gelir. Dönüşümünden sonra Gregor Samsa'nın yemek zevki, odasındaki

* Erciyes Üniv., Sos. Bil. Enst., Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi
e-posta: htulegeny@gmail.com

eşyaları, hareketleri zamanla değişir. Kitabın okuyucusu da zamanla bu kanıksamayı bir kenara bırakarak durumu kabul eder.

Hayrettin Orhanoglu; *Türk Romanında Değişme Ritüelleri* başlıklı bu kitabı, romanı oluşturan belli başlı unsurların değişimlerini anlatmak amacıyla hazırlamıştır. Bu değişimleri esas aldığı üç eser üzerinden açıklamıştır. Fethi Naci'nin Türk romanını Hâlid Ziya'nın *Aşk-ı Memnu*'sundan başlattığı gibi, Hayrettin Orhanoglu da Türk romanında romana ait unsurların değişmeye başladığı ilk eser olarak Hâlid Ziya'nın *Mai ve Siyah*'ını seçer. Çalışmaya temel alınan diğer iki eser ise Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* ve Oğuz Atay'ın *Tutanamayanlar* adlı romanlarıdır. Hayrettin Orhanoglu, bu üç eseri seçme sebebinin, eserlerdeki farklılıklardan çok benzerlikler olduğunu belirtir. Orhanoglu'na göre üç eser arasında kahramanların tutunamayan, ümitsiz ve karamsar oluşları, kitap yazma düşünceleri, kendilerine ait birer sembolik evren oluşturmalarından başka eserlerde hayal ve rüya imgelerinin geniş yer tutması gibi bir takım ortak noktalar bulunmaktadır.

Türk Romanında Değişme Ritüelleri bir yönüyle de duygu ve düşünce dünyamızdaki değişim ve dönüşümleri anlatması sebebiyle Hâlid Ziya'dan Oğuz Atay'a kadar uzanan süreçte düşünce tarihimize ayna tutmaktadır. Daha önce haklarında pek çok değerlendirme yapılmış olan bu eserleri Hayrettin Orhanoglu, bireyi esas alan bir yaklaşımla değerlendirmeyi seçmiştir.

Türk Romanında Değişme Ritüelleri, üç büyük bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde değişme ve dönüşüm kavramları ve bunların nitelikleri anlatılmıştır. İkinci bölümde gerçeklik olgusu, zaman ve mekânın romanlardaki değişim süreçleri anlatılmıştır. Kitabın üçüncü bölümü ise, romanın şahıs kadrosuna yönelik unsurlarındaki değişimin anlatıldığı bölümdür. Hayrettin Orhanoglu kitabının tüm alt başlıklarına, konuyla bağ kurmak üzere yerleştirdiği bir epigrafla başlar. Örneğin "Hiçbir Yerde Olmayanların Mekânı" adlı başlığa, Gaston Bachelard'ın "*Geleceğin evi, geçmişin tüm evlerinden daha sağlam, daha geniş olabilir bazen.*" cümlesiyle giriş yapılır.

Yazar, *Türk Romanında Değişme Ritüelleri*'nin birinci bölümünde, 'değişim' ve 'dönüşüm' kavramlarını açıklarken, hayatın her alanında daima süren değişimin, edebiyattaki yansımalarının kaçınılmaz olduğunu belirtir. Orhanoglu'na göre bu değişimler sadece modern metinlerde değildir, çok eski metinler olan efsane ve masallarda da biçimsel değişimler şeklinde görülmektedir. Bunun bir uzantısı olarak kişinin değişimi, 'insan' konumundan 'beşer' konumuna düşüş biçiminde gözlenmektedir. Bu düşüş aracılığıyla kişide pek çok değişim meydana gelir ve bu değişimler sonucu kişi yükselir. Oysa modern bilinçte düşüş, tek yönlüdür. Kovulmuşluk, aklî olana direnme, başkaldırı gibi durumlar, düşüş imgesinin içeriğini doldururlar.

İkinci bölümün ilk başlığı olan "Gerçekliğin Yitik Kapısı" bölümünde yazar, sanatın bütün alanlarında önemli olanın inandırıcılık olduğunu vurgular.

Edebiyatta tasvir gibi tarif de inandırıcılığın en büyük dayanak noktası olurlar. 19. Yüzyıl başlarında ise bakışın egemenliği ön plana çıkar. Bakış, gerçekliği yeniden konumlandırır böylece biçimin yerine algıyı yerleştirir. Bu bölümde *Mai ve Siyah* romanından yola çıkarak şöyle bir tespit yapılır: “Türk romanında ilk kez Ahmet Cemil’le içe doğru, bilince yönelerek karakterize edilen toplumsal bir kimlik ortaya çıkar. Ahmet Cemil’e biçilen en önemli rol, bireyselliğini de aşarak kendisine verilen bu toplumsal rolü yerine getirmek yani toplumu içeriden gözlem (müşahede) ve tespittir.” (Orhanoglu 2014: 50). Orhanoglu, Türk romanında Ahmet Cemil’le toplumsal bilince yönelik ilk adımların atıldığını söylemektedir. Aslında Türk edebiyatında Ahmet Celal bir değeri temsil etmekten öteye geçmiş gerçek anlamda karşılaştığımız ilk bireydir. Hayrettin Orhanoglu’na göre Tanpınar’da gerçeklerin iç dünyayla ilişkilendirilmesi, dönüşlülük içeren bir bakış açısıyla olmaktadır. Oğuz Atay’da ise gerçeklik ve inandırıcılık yer değiştirmiştir ve bunların dayanak noktası ise ‘rüya’dır. Yazar esas aldığı bu üç kitaptaki gerçeklik kurgusunu şöyle özetler; “Ahmet Cemil, kendi gerçekliğini bir hayalle sınarken onu bir kitapla somutlaştırmak ister. Tanpınar ise var oluşunu Şeyh Galip’le ilgili yazacağı bir kitaba bağlamak ister. Onunla hayat bulacağını düşünür. Turgut’un yazacağı kitabın adı da okuyucunun elinde tuttuğu kitaptır.” (Orhanoglu 2014: 91).

Türk Romanında Değişme Ritüelleri’nde gerçeklik olgusundan sonra mekân ele alınır. Yazar Hâlid Ziya’nın *Mai ve Siyah*’ında mekân kurgusunun daha çok tasvirî anlatıma dayalı olduğunu belirtir. Tanpınar’daki mekânın ise sembolik olduğunu söyler. Kapalı ve açık mekânlar; karanlık ve aydınlık mekânlar, mutsuzluk ve mutluluk gibi kahramanın ruhsal durumunu gösteren semboller oluşturmuştur. Fakat Oğuz Atay’da mekân ironiktir. Atay’a göre bireyin var oluşu dünyadan bağımsızdır. Çünkü yarım yüzyıl önce ‘yeryüzünün küçük tanrısı’ olarak görülen insan, artık çevresindeki nesnelere yabancılaşmaktadır. Birey önce dış dünyaya; sonra da yavaş yavaş kendi ‘öz-beni’ne yabancılaşmaktadır. Bu yabancılaşma romanlarda mekânın algılanışına bu şekilde yansımıştır.

Türk Romanında Değişme Ritüelleri’nde bundan sonra romanın unsuru olarak zamandaki değişim sorgulanır. Modern romanın en önemli unsuru şüphesiz zamandır. Modern romanlarda zamanın sınırları sürekli olarak aşılmaya çalışılır. Jale Parla’nın deyimiyle “20. yüzyıl romanı saatin tik taklarına savaş açmış” gibidir. Roman kahramanı (modern metinlerde artık roman kişisine dönüşmüştür); rüyalar, içe dönüş, metinler arasılık gibi vasıtaları zamanlar arasında bir geçiş noktası olarak kullanır. Klasik romanda geçmiş-şimdi-gelecek çizgisinde ilerleyen zaman, *Mai ve Siyah*’ta yerini modern zaman algısına bırakmaya başlar. Romanda geçmişe, dönüşlerle ve geleceğe ise hayallerle ulaşılır. Tanpınar’ın eserlerinde zaman, artık romanın bir kahramanıymış gibi muamele görmektedir. Kitabın bu bölümünde Bergson’un zaman anlayışı çizgisinde şekillenen Tanpınar’ın zaman konusundaki görüşleri, romandan getirilen örneklerle anlatılmıştır.

Orhanoğlu'na göre *Tutunamayanlar*'da zaman, geçmiş şimdi gelecek arasında eriyip gitmiştir. Eserde 'rüya metaforu' zaman geçişlerini kolaylaştıran önemli bir unsur olarak yer alır. Hayrettin Orhanoğlu'na göre "Zamanın genel algısı içinde ele alınan yazarlar bağlamında düşündüğümüzde zaman, parçalanmış bir görünüm arz eder. (...) Bir diğer nokta ise, zamanın bu üç romanda da asıl kahraman hüviyetine bürünmesidir ki bunu romanın bütün aşamasında hissetmek mümkündür." (Orhanoğlu 2014: 159).

Kitabın üçüncü bölümünde varoluş ve bozulmuş kavramları, roman unsuru olarak anlatıcılar ve kahramanların değişimi konuları üzerinden anlatılmıştır. "Genel olarak bakıldığında ise romanımızın birçok açıdan dolaylı da olsa oluş ve bozulmuş süreçlerini özenle takip ettiğini; incelenen romanlar bağlamında romancılığımızın genelinde de görüleceği üzere romantizmin ve dramatik kurgunun gereği olarak kahramanların ümitsizliği, güçsüzlüğü, kendisine sunulan kaderi kabullenişini görebiliriz." (Orhanoğlu 2014: 195). diyen Hayrettin Orhanoğlu, kahramanların varoluş süreçlerini oluş ve varoluş kavramlarıyla sorunsallaştırmış ve bu kavramlara olumlu ya da olumsuz anlamlar yüklememiştir. Romanlarda kahramanların birçok oluşunun, geriye dönüşler sayesinde öğrenildiği belirtilir. Modern metinlerde, oluşlar önceden bitmiştir. Kahraman birtakım donanımlarla okuyucusunun karşısına çıkmıştır.

Romanın ve gerçekliğin sorgulanışında tüm belirsizliklerin temelindeki unsur, çoğu zaman yazar olduğu düşünülen anlatıcıdır. Kahramanlardan ayrı olarak düşünüldüğünde kahramanları da yönlendiren bir ses olarak ortaya çıkmaktadır. Kimi zaman anlatıcı, bir düşüncenin sesi olabilir. Kant'la birlikte bireyin ortaya çıkması üzerine bilinç akışı tekniği, bu tür modern metinlerde sıklıkla kullanılmaya başlamıştır.

Modern romanların anlatıcı açısından dikkate değer diğer yanı, çoğulcu anlatıdır. Bu anlatım tarzı sayesinde yazar aynı olayı birden fazla kahramanın gözünden anlatabilir. Hayrettin Orhanoğlu çalışmasının bu bölümünde *Yabancı*, *Dönüşüm*, *Benim Adım Kırmızı* gibi romanlardan örnekler getirerek modern metinlerde anlatıcının durumunu açıklamaya çalışmıştır.

Hayrettin Orhanoğlu, Oğuz Atay'ın kitabının ismi olan *Tutunamayanlar*'ı bir kavram olarak da değerlendirmiştir. Çünkü bu kelime iç ve dış anlamlar itibarıyla zengin bir içeriğe sahiptir. Sözlükte tek başına yer almayan bu kelime, dış anlamıyla 'tutunamayan', yenilmiş, başarısız, güçsüz gibi farklı anlamları çağrıştırmaktadır. Fakat aynı zamanda modern metinlerde anlatılan, kendisine ve çevresine yabancılaşmış insanın zamanla ve mekânla da özdeşleşemeyerek bir yerde tutunamamasını da düşündürmektedir. Yabancılaşma bilindiği üzere varoluşçulukla ilgili olup 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren J. P. Sartre ve A. Camus ile edebiyata girmiştir.

Bu kitapta incelenen romanların ortak noktalarından biri de kahramanlarının babasız oluşlarıdır. Tanzimat romanlarından beri babanın boşluğunu

dolduramayan, kültür taşıyıcısı ve koruyucusu olarak anne figürüyle sıkça karşılaşmaktadır. Bu romanlarda da babanın otorite boşluğunu dolduramayan anneler ve kendisine yol gösterecek başka bir rehber arayan bireyler vardır. Bu açıdan yazar romanlardaki annenin durumunu, “Baba figürü gibi canlı ve otoriter olmadığı için içsel dünyaya hükmeder. Kahramanın duygusallığı, güçsüzlüğü de biraz bu durağanlığa bağlıdır.” (Orhanoğlu 2014: 290). sözleriyle açıklar.

Orhanoğlu *Türk Romanında Değişme Ritüelleri* başlığını taşıyan bu çalışmasında romanı aynı zamanda düşüncenin tarihi olarak değerlendirmiş ve değişme kavramına Türk edebiyatının önemli romanları aracılığıyla ışık tutmak istemiştir. Bu amaçla *Mai ve Siyah*'tan *Tutunamayanlar*'a kadar olan geniş bir çerçevede romanın unsurlarında görülen değişimlerin incelemesi yapılmıştır. Çalışmanın temelinde aslında sosyolojik bir durum olan insanın ‘kul’ mertebesinde sınırlanarak ‘birey’ olarak doğuşu anlatılmaktadır. Yazar bunu anlatmak için esas aldığı üç eserle yetinmez ve Namık Kemal, Beşir Fuat, Halide Edip, Yahya Kemal ve Yakup Kadri başta olmak üzere Türk edebiyatının önemli isimlerden de örnekler verir ve değişik bakış açıları sunar. Modern edebiyatın önemli isimleri olan Franz Kafka, Albert Camus, Marcel Proust, James Joyce ve Bergson gibi pek çok isim de bu çalışmanın dayandığı diğer eserler olurlar.